

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 109 1988

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Box 1909, 751 49 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet

ISBN 91-22-01310-5

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1989

Landarbetarnas frigörelse genom jordreformer följdes av en hel rad samhällskritiska böcker och uppsatser.

Johan Hanssons första bok hade utkommit på Ljus' förlag i serien Svenska stridsskrifter. Men han ville bli förläggare och 1911–12 inbjöd han till andelsteckning för Svenska Andelsförlaget, som under ett decennium kom att svara för en intressant utgivning med starkt engagemang i samhällsdebatt och folkupplysning. Carin Österberg har inte funnit mycket material om Svenska Andelsförlaget och dess verksamhet behandlas tyvärr bara i förbigående.

Inom Svenska Andelsförlaget utgavs en populärvetenskaplig serie »Natur och Kultur», som fick ge namn åt det nya förlag som Hansson startade den 1 april 1922 efter en schism med en kompanjon i den äldre rörelsen. Även förslättningsvis var fackboksutgivningen Johan Hanssons styrka, särskilt områden som psykologi–pedagogik och filosofi–livsåskådning–religion. Många frilansmedarbetare gjorde vägande insatser under etableringsperioden för Natur och Kultur; främst bör nog nämnas Alf Ahlberg som inte bara framträdde som författare (bl. a. till en lättläst *Filosofins historia*, 1925 ff.) utan även som introduktör och översättare. H. G. Wells *Världshistoria* (1923) och Henry Fords självbiografi (1922) blev succéer som gav förlaget möjlighet att expandera.

Försök till inbrytningar inom originalutgivningen av skönlitteratur fick framför allt formen av romanpristävlingar. Därigenom tillfördes Natur och Kultur – åtminstone för en tid – flera författare som skulle bli ganska välkända, t. ex. Waldemar Hammenhög, Hagar Olsson, Stina Aronson, Josef Kjellgren och Hugo Swensson. Men Johan Hansson blev aldrig någon betydande förläggare av svensk fiktion. Hans kunskaper om och intresse för skönlitteratur kan inte alls jämföras med hans engagemang för den populärvetenskapliga utgivningen.

I stället breddade förlaget sitt sortiment genom nya satsningar på skolböcker, vissa uppslagsverk, barnlitteratur och en ambitiös klassikerserie (»Levande litteratur», 1957 ff.) samt naturligtvis fortfarande populärvetenskap av vitt skilda slag. Från 40- och 50-talen fick konstvetenskap främst genom Gregor Paulssons *Konstens världshistoria* (1942–52) och litteraturvetenskap genom en rad säljande historiska verk en starkare ställning än tidigare i förlagets produktion.

Rättigheterna till *Illustrerad svensk litteraturhistoria* – vilkas värde f. ö. noga bevakades av Schück – hamnade efter åtskilliga turer hos Natur och Kultur. Carin Österberg redogör för vilket omfattande förlagsarbete som nu vidtog. För en ny framgångsrik marknadsföring krävdes komplettering med en del om 1900-talets litteratur. På Martin Lamms förslag hade uppdraget (redan innan Johan Hansson köpte rättigheterna) lämnats till Erik Hj. Linder. Det visade sig vara en mer krävande uppgift än bokförläggaren hade räknat med. Slutligen kunde dock Linders magistrala verk utges i april 1949, drygt två år försenat, som åttonde delen av *Illustrerad svensk litteraturhistoria*. En fjärde reviderad och utökad upplaga trycktes 1965–66 som del 5 av *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria*, vilket var ett nytt stort förlagsprojekt med E. N. Tigerstedt som huvudredaktör. En framgång för förlaget och författaren blev särskilt Tigerstedts »lilla», dvs. *Svensk litteraturhistoria* (1948) i ett band, som upplevde sin fjärde och sista upplaga så sent som 1971.

Johan Hansson fortsatte under hela sin förläggartid på flera sätt sin ungdoms samhällsreformatoriska linje, inte minst genom tidskriften *Samtid och framtid*. Under världskrigsåren intog hans förlag en fast antinazistisk hållning. Detta och åtskilligt annat gör Carin Österberg reda för i sin informationsrika bok. Efter de senaste årens antologier av författares brev till förlag samt förlagshistoriker och -krönikor, där allt betraktas ur enskilda förlags begränsade synvinklar, är det dock nu hög tid för en mångsidigare framställning om svensk bokutgivning. En sådan har också påbörjats 1988 i och med att litteratursociologen Johan Svedjedal åtagit sig att genom en bred framställning fortsätta Sven Rinmans bokhandelshistoria som ju nådde fram till ca 1890.

Lars Furuland

Litteraturens vägar. Litteratursociologiska studier tillägnade Lars Furuland. Gidlunds. Värnamo 1988.

Den festschrift som tillägnats Lars Furuland på hans sextioårsdag innehåller en lång rad tungt vägande bidrag till den litteratursociologiska forskningen. Som genre kännetecknas ju festschriften av en viss charmfull förströddhet, där enstaka värdefullheter gärna drunknar i lättviktiga djupdykningar i skrivbordslådan. Åtminstone är det en gammal schablon som kommit att vidlåda denna typ av bokprodukter. Kanske börjar den bli föråldrad. Mitt intryck är att många senare bidrag till genren präglats av starkare vilja till enhetlighet, komposition och hög kvalitet än tidigare, och festschriften till Lars Furuland utgör inget undantag därvidlag. Genomgående är de enskilda vetenskapliga bidragen väl genomarbetade och av stort intresse.

Samtidigt är volymen en fin manifestation av den litteratursociologiska forskningens bredd och mångsidighet i dag. Det är en väl uppövad tradition som demonstreras i det ena bidraget efter det andra; endast ett par bidrag rör sig på mer hävdvunnen litteraturhistorisk grund, så t. ex. Örjan Lindbergers uppsats om Eyvind Johnson och de fem unga, som är en kartläggning av litterära kontakter under autotidakternas glansperiod omkring 1930, och Lars Lönnrots redogörelse för Geijers väg till offentligheten, dvs. dennes beskrivning av hur han framgångsrikt kom att delta i Svenska Akademiens äreminnestävling. Och den vetenskapliga kvaliteten är som nämnts i högsta grad stabil, i traditionell, ja, i våra dagar nästan konservativ mening gedigen.

Det är lätt att utifrån titeln »Litteraturens vägar» reflektera en smula också över »litteraturvetenskapens vägar» på senare decennier. När den litteratursociologiska forskningen, till stor del genom Lars Furulands egna fruktbara insatser, fick sitt definitiva genombrott på 1960-talet, fanns däri många antagonistiska moment, riktade mot den traditionella, etablerade litteraturhistoriens något ensidiga beroende av ett gruppbetingat estetiskt kvalitetsbegrepp. Det placerade den i fokus för intresset för lång tid framöver och satte den i pakt med allmänskulturella strömningar i tiden. Nu, på 1980-talet, framträder den själv som etablerad och, som sagt, vetenskapligt konservativ i relation till den estetiska och retoriska textforskning, som

tycks tilldra sig det starkaste intresset för närvarande och för vilken det progressiva målet verkar vara att göra sig hemmastadd på vetenskapens mer vildvuxna utmarker.

Litteratursociologin har uppenbarligen en mer naturlig kontakt med andra discipliner för närvarande än de specifika former av textanalys som på sistone utvecklats. I sin bredd vetter de mot många fält, socialhistoriska, idéhistoriska, allmänt kulturhistoriska. Dess litteratursyn är vid och icke-exklusiv, och den har ännu möjlighet att beta av stora okända folkliga litteraturområden med vital upptäckarglädje – vilken ju bör vara all god forsknings sanna drivkraft. Ett exempel på sådan undersökning ger Erik Johannesson i sitt stimulerande bidrag om skarpskytterörelsens litteratur, ett stycke underhållande kulturhistoria som lägger tonvikten vid C. F. Ridderstads brukspjävs för ändamålet från 1862, med en av den svenska litteraturens förmodligen mest prudentligt fantasilösa verktyglar: *Skarpskyttarne före, under och efter striden!* Åke Kussak fortsätter sina i och med avhandlingen från 1982 påbörjade undersökningar om frikyrkorörelsens litterära kultur med att här särskilt belysa frikyrkoromanens förutsättningar. Det är ett väsentligt forskningsfält som kartlägger den bildningsbakgrund som en mycket stor del av det svenska folket haft, inte minst författare och intellektuella. Framlidne Jan Stenvist belyser ett annat föga uppmärksammat område: den socialistiska rörelsens ungdomssånger – närmast med tonvikt på 1910-talet. Brigitte Mrals bidrag om folkrörelsekulturen i Örebro i slutet av 1920-talet tar sin utgångspunkt i litteraturen men ger en mycket allmän kulturhistorisk överblick.

Press- och idéhistoriska aspekter dominerar Kurt Johannessons givande uppsats om hur begreppet »den allmänna opinionen» vann insteg i svensk publicistik på 1820-talet. Erik Gamby behandlar en så föga känd och framträdande skribent som Fredrik Rådberg, verksam bl. a. som medarbetare i Wallmarks *Allmänna Journalen* på 1820-talet. Det är så att säga en interiör ur den svenska publicistikens vardagshistoria, anspråkslös, men ändå med starka inre kvaliteter. En parallell på bokutgivningens och småtryckens område tar Bo Bennich-Björkman upp i sitt bidrag om Jacob Gustaf Björnståhl, systerson till den mer berömde reseskildraren och orientalisterna Jacob Jonas Björnståhl och i sin utgivningsverksamhet framträdande som en »sago- och viskung i Stockholm på 1820-talet». Att botanisera i olika tiders förlagsverksamhet ger ett rikt kulturhistoriskt utbyte, liksom studier i bibliotek och privata boksamlingar. I sitt finstämt essäistiska bidrag om sin fars bokskåp visar Åke Åberg vilket bildningshistoriskt värde ett enskilt bibliotek bär på.

Kollisionen mellan finkulturella och folkulturella litteraturvägar är naturligtvis ett centralt område för litteratursociologin att ta upp. Så görs i ett par bidrag från Danmark (av Sven Møller Kristensen och Hans Hertel) och framför allt av Ulf Boëthius i hans uppsats om kampen mot Nick Carter-litteraturen omkring 1910. Det är ett utsnitt ur den mer omfattande undersökning som Boëthius är sysselsatt med kring denna vår första verkliga debatt om triviallitteraturen. Han visar att det var den konservativa pressen som egentligen drog i gång diskussionen och att det socialdemokratiska ungdomsförbundet, som felaktigt framställts som den verkliga initiativtagaren, föll in i skallet lite senare. Ett perspektiv på moraliskt värdeladdade kulturkrockar av detta slag är av stort intresse i våra

dagar då väldiga mängder översatt och pompöst utstyrd underhållningslitteratur obönhörligt börjar assimileras med och därmed skymma den konstnärligt avancerade litteraturen i våra bokhandlar. Till undersökningar av detta slag ansluter sig Stefan Mählqvists och Hans Olof Johannssons bidrag om bokmarknad och bibliotekslån i dagsläget.

En bok tillägnad Lars Furuland bör självfallet innehålla en avdelning uppsatser om barn- och ungdomslitteratur. Mary Ørving skriver här om Louisa May Alcott, Lena Kåreland om Ellen Keys konstuppfostersideal mot bakgrund av sekelskiftets barnboksdebatt, och Sonja Svensson om hur barn- och ungdomslitteraturen handskas med alkohol och alkoholism. Särskilt Lena Kårelands bidrag har en generellt intresseväckande karaktär med fruktbara idéhistoriska infallsvinklar.

Slutligen något om Gunnar Hanssons bidrag, där han pläderar för en »läsarnas litteraturhistoria» till skillnad från de författarbaserade litteraturhistorier som hittills dominerat genren och som prioriterar »levande» klassiker och litteratur på det breda litteraturutbudets bekostnad. Hansson vill ha en historisk framställning över vad som verkligen lästs, inte en utifrån relativt smala estetiska värderingsgrunder handplockad karakteristik över författarskap. Det är lätt att hålla med honom på många punkter, men det framgår inte klart om han åsyftar att en sådan läsarnas litteraturhistoria helt skall ersätta de traditionella litteraturhistorierna eller om den skall läsas parallellt med sådana. Mot bakgrund av erfarenheterna med Norstedts svenska litteraturhistoria i ett band är det mitt intryck att det är ganska orealistiskt i dagens läge att pedagogiskt servera en renodlad läsarnas litteraturhistoria och försumma en kvalitativ selektion. De receptionshistoriska aspekterna bör förvisso alltmer genomsyra framställningen om litteraturens historia men integreras i en litteraturhistorisk framställning av mer traditionellt snitt. Denna fabianska festina lente-princip är kanske en smula inkonsekvent, men pragmatiskt sett fruktbar, för att inte skrämma bort stora grupper litteraturintresserade från studiet.

Lars Furuland bör ha beretts stort nöje av denna sympatiska volym med dess stora variationsrikedom – och dessutom kryddad med Ivar Lo-Johanssons hejdlöst roliga framställning om en av de mest lästa böckerna i den svenska litteraturen: *Folkskolans läsebok*. De många goda och omväxlande bidragen ökar avsevärt vårt perspektiv på den svenska litteraturen i all dess bredd och mångfald.

Ingemar Algulin